

Музейните сбирки в читалищата

Доц. д-р Венцислав Велев

Темата на настоящата статия е свързана с разкриване мястото и същността на музейните сбирки, част от най-популярната и разпространена културна институция у нас – народното читалище. Вниманието се спира върху отделни моменти от тяхното изграждане и функциониране, устройство, същност, управление и присъствие в съвременния читалищния и обществен живот. Не на последно място са открити и някои от изведените проблеми, които следва да намерят своето решение.

Още в началото е нужно да се направи едно уточнение. Използваното понятие „музейни сбирки“ по своята същност е определено съществувало в правно-нормативната ни уредба до 2006 г. В чл. 11 на прилагания до посочената година Закон за паметниците на културата и музеите (ЗПКМ) е записано, че: „Юридически и физически лица могат да създават *музейни сбирки* и колекции от произведения на изкуството, предмети с научна и художествена стойност.”¹ В изпълнение на същия закон, на 9 юли 1985 г. е обнародвана и влиза в сила Наредба № 6 за устройството и дейността на музейните сбирки в страната. В методически план са разработени и приложени специални „Указания за изискванията по разкриването и функционирането на *музейните сбирки към читалищата* и други институции, във връзка с прилагането на ЗПКМ и Наредба № 6 за музейните сбирки“. От 2009 г., с влизането в сила на Закона за културното наследство (ЗКН) се извършва промяна в названието, като в § 119 на ПЗР е отбелязано, че „Регистрираните в Министерството на културата до влизането в сила на този закон *музейни сбирки от културни ценности* получават *статут на колекции с обществена значимост на юридически лица*“². По отношение народните читалища, един от субектите на настоящата статия,

¹ Закон за паметниците на културата и музеите. Обн. ДВ. бр.29 от 11 Април 1969 г., с изменения и допълнения до 2006 г., с отразена деноминация от 1999 г.

² Закон за културното наследство. Обн. ДВ. бр.19 от 13 Март 2009 г., с изменения и допълнения до 2016 г.

законодателството регламентира, че за постигане на своите цели насочени към задоволяват потребностите на гражданите, тези културни институции могат да създават и съхраняват музейни колекции.³ В този смисъл, понятието „музейни сбирки“ е употребено не само като общо и събирателно, но и поради обстоятелството, че все още то има своята гражданственост и от там обществена разпознаваемост. И към момента то се използва най-вече в разговорния език и голяма част от публицистични издания, както и в периодичен печат.

Още при създаването си народните читалища възприемат идеята за своеобразно място, където българинът може да получи не само нови знания и представа за заобикалящия го свят, но и да почерпи от духа на своето минало и затвърди народностното си самосъзнание. С възникването си през януари 1856 г. читалището в Свищов урежда и *първият български музей*. Това личи от запазената в читалището документация. Виждането, за запазване на българското минало и идентичност намират своята реализация в това дело. Разбира се, в тези първи стъпки музейното дело се припокрива с библиотечното, като основа за това е събирането на старопечатни издания. Стъпките на свищовските възрожденци са последвани и от техните съмишленици в Шумен, където по инициатива на Сава Доброплодни се създава и сбирка с намерени останки от историческото минало по българските земи. Кръстю Пишурка и ломските читалищни дейци започват активно да записват местни фолклорни песни, както и създават сбирка от старопечатни книги, които се съхраняват в читалището учреден от тях през същата 1856 г. Няколко години по-късно в столицата на Османската империя членовете на българското Цариградско читалище решават да представят в етнографска изложба автентични експонати от българските земи. Събират се носии, женски накити, предмети от ежедневието, инструменти, селскостопански инвентар и др. Самата изложба е открита на 29 април 1973 г.⁴ Примерът на цариградските читалищни дейци бързо намира отглас в останалите читалища по българските земи. Така се полагат основите на етнографските колекции, като най-достъпни и които най-лесно възприемащи се от читалищата в цялата страна. По този начин се очертава и тенденцията до Освобождението – създаване на сбирки от стари книги,

³ Закон за народните читалища. Обн. ДВ. бр.89 от 22 Октомври 1996 г., с изменения и допълнения до 2013 г.

⁴ Недков, Симеон. История на музейното дело в България. С., 2006, с.

издирване и записване на фолклорни песни, обичаи, съхраняване на намерени останки от български крепости и др. Наред с училищата, читалищата стават място на съхраняване на познанието за миналото на отделните места и по този начин в тях се полагат основите и на краезнанието в България.

С първите си стъпки след 1879 г. българската държава полага изключителни усилия насочени към опазването на културно-историческото наследство. До края на XIX в. в читалищата и зараждаща се музейна мрежа се прилагат две основни методически указания на държавните институции, а именно: „Упътване за събиране на географически и археологически материали”, с автор Константин Иречек и влязлото от 1884 г. в сила „Окръжно № 7711/ 23.08.1884 г. до окръжните управители из страната с молба да събират и изпращат старини в Народната библиотека в София“. От началото на XX в. сред основните научни и административни лица занимаващи се с изготвянето на документи свързани с прилагането на нови подходи насочени към развитието на музейните сбирки в читалищата и новоизграждащи се в големите градове музеи изпъква големия археолог и политик Богдан Филев. Той изготвя и предлага различни модели насочени пряко към изграждане на система от мерки целящи издирването и съхранението на съхранените останки от българското историческо минало. Сред тях се откроява и насоката за развитие на институтите и музеите в България, които да се опират на сериозна научна основа. Разработват се и приемат поредица от нормативни актове, съпътстващи структурирането основно на археологическото проучване в България, както и финансовата подкрепа на държавата за развитието на започналите археологически проучвания. В научно обръщение, както и в нормативните документи се въвежда понятието „старини“, като това определение се възприема и в правната система като обозначение на археологически находки, разкрити при проведени разкопки. С него се заменят често използваните до този момент понятия като „древности“ и „останки от миналото“.⁵

⁵ **Велев. Венцислав.** Основни приоритети и стратегически насоки, отразени в нормативните документи на ЮНЕСКО, Съвета на Европа и Европейския съюз, за формиране на политики в сферата на културно-историческото наследство (КИН) и приложението им в българската правно-нормативна уредба // Учебно помагало. Сборник с правно-нормативни документи, предназначен за студенти от УниБИТ изучаващи дисциплини свързани с опазването и популяризирането на културно-историческото наследство. С., 2014, с. 6-7. E-ISBN 978-619-185-106-5

Направеният преглед показва, че в последните години на XIX и началото на XX в. развитието на музейните сбирки в читалищата търпи бурно развитие. Първоначално основно се обръща внимание на издирването и събирането на стари книги, както и на записването на фолклорни песни. Резонно, всичко това се възприема за част от общото библиотечно дело. Постепенно към тях се прибавят намерени и донесени в читалищата различни останки свързани с историческото развитие на България. Натрупването им води до необходимостта от тяхното експониране. По този начин се организират и представят и първите музейни експозиции. Самите те се отделят от системата на библиотеките, където първоначално са включени под формата на колекции. Провеждането на археологически разкопки, събирането и описването на различни предмети намерени по време на тях се превръща в основно занимание на българските учени – историци, археолози, краеведи. В по-големите градове се оформят музейни колекции, поставящи основата на бъдещи музеи, които представят по-значимите паметници от българската история. Още в края на XIX в. (указ № 598 от 1892 г.) Народният музей в София се отделя от Народната библиотека. Оформят се различните отдели и се пристъпва към активно попълване на трите обособени колекции - старовековна, етнографска и нумизматична. Следват музеите в Пловдив, Русе, по-късно във Търново, Варна и другите основни градски центрове в страната. Обособяват се и къщи-музеи, разкриващи приноса на видни личности допринесли за развитието на българската история.⁶

Общият дух, забелязван сред музейните работници, които създават музейната мрежа на страната не остава чужда и на читалищните дейци. Една от причините е, че през първата половина на XX в. музеите основно си остават в големите градове. Втора и не по-малко значима причина, може да се открие в обстоятелството, че читалищната кауза си остава първостепенна във вижданията на българската интелигенция. Едни от най-значимите нейни представители, като: Иван Шишманов, Рафаил Попов, Богдан Филов, Стоян Заимов, Петър Мутафчиев, Кръстю Миятев, Андрей Протич, Ст. Л. Костов, Стилиян Чилингиров, Васил Миков, са сред основателите на музейното дело в България, но в същото време са и активни читалищни дейци. Всеки един от тях заема и определени административни постове, което допълнително подпомага тази им дейност. Като членове на Върховния читалищен съвет

⁶ Недков, Симеон. Цит. съч.

същите пренасят своите виждания и върху читалищата. Постепенно се налага мнението, че в системата на съществуващите читалища, чийто брой нараства бързо⁷, наред с библиотечното, музейното дело следва да се развива и утвърждава. Това бива отбелязано и в приетия през 1927 г. специален закон за народните читалища.⁸ С участието основно на учителите по история в читалищата се създават различни исторически, археологически и краеведски дружества. Същите обединяват в себе си хора от различни поколения и с различна степен на образование. Всички те си поставят за цел укрепване на народността дух, спаднал особено след края на Първата световна война, както и повдигане на обществения интерес към българската история и останки от миналото. Изнасят се поредица от сказки, на които присъстват много и най-различни хора.⁹

След промените настъпили в края на 1944 г. музейното дело в читалищата продължава да се развива. Същото става съобразно новите условия на обществено-политически живот. Самите читалища са поставени под надзора на Министерството на народното просвещение и Министерството на пропагандата, като основен акцент се поставя именно върху пропагандните функции, които тази структура следва да изпълнява. Законодателството е изцяло променено. През 1945 г. е приета и обнародвана Наредба-закон за народните читалища.¹⁰ Макар и в друга обстановка на развитие, отново към дейността на читалищата интерес проявяват представители на обществения и политически елит. Като централен орган, който да провежда държавната политика в сферата на културата и опазването на културното наследство се създава Комитетът за наука, изкуство и култура (КНИК). Той залага основите на действия, съобразени с „принципите на централизма и строгата регламентация”. От 1949 г. към КНИК е сформиран и специален отдел „Музеи, библиотеки и книгоиздаване“.¹¹ Съобразно наложените нови правила на обществен и

⁷ Показателно за бързото нарастване броя на читалищата е следната статистика: към края на 80-те години на XIX в. броят на изградените читалища наброява 236. Тук се включват и читалища, които остават извън пределите на Княжество България, но в територии населени с българи. За един период от 30 години се основават нови 840 читалища. В периода до войните от началото на XX в. статистиката показва, че читалищата са около 1100. Към 1932 г. техният брой нараства на 1600.

⁸ ДВ, бр.291, 28 март 1927; До 1944 г. законът претърпява една промяна през 1941 г. – ДВ, бр. 129 от 17 юни 1941 г.

⁹ Недков, Симеон. Музеи и музеология. С., 1998

¹⁰ ДВ, бр. 142 от 1945 г.; попр., бр. 152 от 1945

¹¹ Денчев, Стоян, София Василева. Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878-2009, С., 2010, с.212-214

политически живот, като основна цел на читалищата се възприема участието им в провеждане на „културната политика на народната власт“. На 16 юли 1955 г. излиза Постановление на Министерския съвет, ЦК на БКП и НС на Отечествения фронт насочено към дейността на народните читалища. На взетото през следващата година решение читалищата стават част от структурата на НС на ОФ. За един продължителен период от време техните функции се свеждат до провеждане на културна политика, насочена към задоволяване на културните потребности на населението по места.¹²

Макар и с редуцирани функции съществуващите музейни сбирки продължават да функционират. Нещо повече. Същите започват да се развиват, като се изглаждат и нови такива. Наред със съществуващите и към момента археологически, нумизматични и етнографски колекции в тях се създават и нови, които представят наложения партийно-класов подход на развитие. Съобразно въведеното през 1959 г. ново административно деление на страната и оформянето на системата от окръзи, важна роля се отдава на окръжните музеи. Същите придобиват методически функции и им е възложена ръководна роля спрямо училищните, читалищните и местни музейни сбирки съществуващи на територията на дадения окръг. Музеите биват държавни и се разделят според вида и съдържанието им. Самата мрежа нараства изключително бързо и само за периода от 1959 г., когато държавните музеи биват 98 достига до 233 през 1990 г.

През 60-те и 70-те години на ХХ в. се наблюдава отделяне на някои от съществуващите към читалищата музейни сбирки и обособяването им в градски исторически музеи. На много места това става по инициатива на местните музейни дейци, както и на партийните ръководства в населените места. С това те целят издигане авторитета на съответния музей, а не на последно място и на самият град или село. В голямата си част, обаче, остават да съществуват множеството музейни сбирки. Същите продължават да са основно към читалищата. Съществува немалък брой и към училищата или отделни предприятия, но същите по своята същност биват специализирани в обсега на историята на институцията, която ги е разкрила. През 1960 г. Комитетът за култура излиза със специално указание, което дава насоки свързани с устройството и работата на музейните сбирки. През 1969 г., с влизането в сила на Закона за паметниците на културата и музеите, към Комитета

¹² Пак там

за култура се изгражда специален отдел „Музеи“. Той разработва концепция за създаване на музейната мрежа в страната, която да представя културно-историческото и природно наследство на страната. Съгласно чл. 11 от ЗПКМ независимо от това към коя институция са създадени, то музейните сбирки се разкриват с разрешение на Комитета за култура. Година по-късно е утвърдена и Наредба за устройството и дейността на музейните сбирки в страната. Тези документи се правоприлагат и от читалищата, като част от структурата на Отечествения фронт. Броят на музейните сбирки нараства. Докато в края на 50-те години те биват 166, през 1970 г. са 180, 1978 – 320, 1981 – 443.

70-те години на XX в. бележат силен ръст в развитието на културата на национално ниво. Силен катализатор се явява в решението за отбелязване на 1300 годишнината от основаването на българската държава. Това дава тласък за изграждането на нова инфраструктура, която в голяма степен заменя съществуващата до този момент стара. Строят се нови културни обекти, нови читалищни и други мултифункционални сгради, в които се обособяват местните музейни сбирки. Назначават се уредници, което също способства за издигне нивото на музейното дело. Множеството краеведчески кръжоци обединяват не само учители и ученици, но и представители на местната интелигенция. Извършват се поредица от краеведски проучвания, посредством което децата придобиват познания за своето родно място, както за и отделни видни свои съграждани, близки и др. Макар и да се продължава с преобладаването на политическо-пропагандни агитации, то въпреки това музеите се превръщат във важен елемент от образованието на българската младеж.

В методическо отношение от значение се явява издаването на Наредба № 6 от 9 юли 1985 г., която дава ясни насоки за устройството и дейността на музейните сбирки в страната. Същата е изработена в съответствие с изискването на чл. 11 от ЗПКМ. Съгласно текста на чл. 1 *„Музейните сбирки са местни културно-просветни центрове. Те се изграждат към народните читалища, училища, предприятия и организации с цел да събират и съхраняват движими паметници на културата, да пропагандират героичното минало и настояще на наши народ и историята и развитието на училището, предприятието и други. Съдействат на партийните, профсъюзните и комсомолските организации за формиране на комунистически мироглед.“* Важно е да се отбележи, че на музейните сбирки се възлага

задачата да подпомагат държавните музеи, на чиято територия се намират. Музейни сбирки – читалищни, ученически и др. следва да осъществяват следните дейности: да създадат музеен фонд чрез издирване, събиране, подаряване и размяна; да опазват, поддържат и стопанисват на фонда в сбирката съгласно изискванията на Инструкцията за държавната отчетност и охрана на движимите паметници на културата; да уреждат на експозиции и организират изработването на тематико-експозиционни планове на сбирките; да организират и провеждат на културно-просветна, идейно-възпитателна и пропагандна дейност; да съдействат за написването на историята на населеното място, училището, предприятието, към което са създадени; да водят летописни книги; да полагат грижи за опазването на недвижимите паметници и природните забележителности в района; да водят активна борба срещу иманярството и всякакви други вредители на паметниците на културата; да участват с материали от своя фонд във временни тематични изложби, уреджани от държавните музеи и др. предприятия, организации.¹³

Както бе споменато по-горе, разположените в читалищата музеи, определени понастоящем от законодателя като „музейни колекции“, са част от общата структура на самото читалище. Те са създадени в отговор на традицията да има обществена институция, която извън другите да предоставя възможност за запознаване на хората с миналото, а също така и от очерталата се нужда на местната общност да запази паметта за своя род и край. Като специален Законът за народните читалища (ЗНЧ) – в сила от 1996 г., не регламентира как да бъдат устроени или да функционират музейните сбирки към читалищата. Това създава необходимостта от препратка към другият специализиран закон, който се отнася до тази сфера – Законът за културното наследство. Той регламентира, че в читалищата, в които са разкрити музейни колекции следва да бъдат въведени и съответните разпоредби. От края на 2009 г. в сила е Наредба № Н-6 от 11 декември 2009 г., която регламентира формиране и управление на музейните фондове. По реда на тази наредба се извършва и инвентаризацията на движимите паметници на културата, инвентирани в музейните фондове до влизането в сила на ЗКН. Макар и основно насочена към държавните, общинските, частните музеи и музеите със смесено участие, същата бива прилагана и на територията на читалищните музейни колекции. Това се осъществява с методическото съдействие и под контрола на

¹³ Наредба № 6 от 9 юли 1985 г. за устройството и дейността на музейните сбирки в страната // http://mc.government.bg/files/466_Ventzi.pdf

регионалните исторически музеи, в съответствие и с техните регионални функции¹⁴. Както отбелязахме, съобразно разпоредбите на ЗКН, съществуващите към читалищата музейни сбирки, придобиват нов статут и същите попадат в категорията на „*колекции с обществена значимост*“. Тяхното изграждане, устройство и управление се регламентира с разработена специална наредба, която следва да се прилага и от всички читалища съхраняващи и експониращи обекти на движимото културно наследство. По своята същност тази наредба наподобява съществуващата Наредба № 6 от 1985 г., но поставя нещата в нова светлина, с оглед и съвременното правно-нормативно устройство¹⁵.

На базата на така представеното историческо развитие, устройство и управление на музейните сбирки/колекции към читалищата, могат да се очертаят и поредица от проблеми, на част от които ще се спрем :

На *първо място*, в специалния Закон за народните читалища не се прави съответната препратка към останалото законодателство свързано с културното наследство. Всичко това води до не добро стиковане, а от там и до липса на изработени механизми за прилагане на някои от основните изискванията към културното наследство съхранявано в читалищата. Самите читалищни дейци също трудно разпознават своето място и присъствие в другите специализирани закони извън ЗНЧ. Музейните колекции са неделима част от читалището, поради което следва да се осъществи хармонизиране на отделните закони.

На *второ място*, управлението на музейните сбирки/колекции в читалищата е поверено на техните настоятелства, които се явяват и основен ръководен орган на цялата институция. Въпреки, че това е в резултат на общото устройство на читалището и е съобразено със ЗНЧ, то на места съществува опасност с музейната тематика да се разпореждат хора, които нямат необходимата подготовка и квалификация.

На *трето място*, не е разрешен въпросът с финансирането. Това е проблем за цялата читалищна мрежа. Законът дава правомощия на читалищното настоятелство само и според вижданията си да разпределя годишния бюджет. Създава се проблем при формирането на

¹⁴ Наредба № Н-6 от 11 декември 2009 г. за формиране и управление на музейните фондове. Обн., ДВ, бр. 2 от 8 януари 2010 г. // http://mc.government.bg/files/1250_NAREDBA_N6.rtf

¹⁵ Наредба Н-9 за реда за създаване и управление на обществените колекции. Обн. в ДВ, бр. 39 от 22 май 2012 // <http://lex.bg/en/laws/ldoc/2135793368>

вътрешните бюджети на отделните структури в читалището. В повечето случаи дори липсва вътрешно структуриране на бюджета. Това се компенсира с „преливане“ на средства от едно бюджетно перо в друго при необходимост.

На *четвърто място* се явява сериозният проблем с кадровото обезпечаване на музейните сбирки/колекции в читалищата. По-голямата част от същите са изградени в читалища функциониращи в малки населени места. В повечето случаи в тях работят на пълен или половин щат учители-историци, местни краеведи или проучватели. Съществува и не-малък процент на хора, назначени в музейните сбирки с единствената задача да ги отварят при необходимост. Всичко това води до снижаване на нивото на компетентност и не добро представяне на изградените колекции съобразно изискванията на музеологията.

В заключение може да се посочи, че са налице множеството читалищни музейни сбирки/колекции, разположени в цялата страна. По данни на националната статистика, през 2012 г. същите наброяват 1039¹⁶. Това ги прави важен елемент от структурата на музейната мрежа, с национален обхват. Тяхното място, същност, роля и управление е нужно да бъдат в обсега на изграждане на цялостната концепция за устройството на музеите у нас, като се отдаде значимото и на този сегмент, който за съжаление често е бил пренебрегнат или не достатъчно оценен. Въпросът следва да бъде поставен за разглеждане и при актуализиране на читалищното законодателство, което също е необходима да преоцени мястото и същността на различните читалищни дейности.

Настоящата статия е представена под формата на доклад на Националната научна конференция „Музеи и общини“, проведена на 7 и 8 април 2016 г. в гр. Попово.

¹⁶<http://www.nsi.bg/bg/content/3699/%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%B0>